Contribuţii inedite la studiul moştenirii muzicale a lui Dimitrie Cantemir (I)

de **VIOREL COSMA**

Dimitrie Cantemir, în epoca maturităţii. Gravură apărută la Londra în 1734 *(The History of the Growth and Decay of the Othman Empire)*

Aniversarea a trei veacuri de la naştere şi a 250 de ani de la moartea marelui cărturar moldovean Dimitrie Cantemir a stimulat ample investigaţii în arhivele şi bibliotecile din ţară şi de peste hotare, pentru conturarea cît mai exactă a personalităţii multilaterale a celui mai reprezentativ umanist român din epoca feudală. Deşi la data redactării prezentului studiu rezultatele cercetărilor încă nu sînt complet cunoscute, totuşi de pe acum — mai ales asupra muzicianului Dimitrie Cantemir — se pot aduce preţioase contribuţii inedite menite să amplifice valorosul studiu-monografic realizat în urmă cu aproape şapte decenii de către Teodor Burada.

Aşa cum am arătat, pe bază de documente din arhivele străine, într-un material din revista *Studii de muzicologie* [1]). Dimitrie Cantemir a fost considerat —

https://biblioteca-digitala.ro

în epoca sa — un muzician *profesionist*, asigurîndu-i-se acest loc atît în enciclopedii şi dicţionare de muzică, cît şi în tratate de istoria muzicii din sec. XVIII (Johann Nicolaus Forkel). Într-adevăr, precizarea aceasta schimbă radical imaginea estompată din trecut, cînd Dimitrie Cantemir ne-a apărut ca un „savant", un „enciclopedist", un „umanist", cu multiple preocupări cultural-artistice printre care şi „muzicale". Faptul că pînă azi, din întreaga sa operă editată, singurele lucrări care nu s-au publicat au fost tocmai tratatul de muzică şi creaţiile muzicale ale „prinţului valah" *(Allgemeines Gelehrten Lexicon...* de Chr. G. Jöcher, 1750), explică în bună măsură cauzele care au împiedicat precizarea imaginii personalităţii muzicale.

Allgemeines
Gelehrten-
LEXICON,
Darinne
die Gelehrten aller Stände
sowohl beyderley als weiblichen Geschlechts,
welche vom Anfange der Welt bis auf jetzige Zeit
gelebt, und sich der gelehrten Welt bekannt
gemacht,
Nach ihrer Geburt, Leben, merckwürdigen Geschichten, Absterben und Schriften
aus den glaubwürdigsten Scribenten
in alphabetischer Ordnung beschrieben werden.
Erster Theil
A—C
heraus gegeben von
Christian Gottlieb Jöcher,
LEIPZIG,
in Johann Friedrich Gleditschens Buchhandlung.
MDCCL.

Savant de tip renascentist, avid de învăţătură în toate domeniile, Dimitrie Cantemir s-a născut la confluenţa marilor culturi pe care le-a absorbit deopotrivă : *europeană şi orientală*. A crescut însă, în spiritul cultural al poporului căruia îi aparţinea, pe care s-au altoit straturile de cultură umanistă bizantină, musulmană — orientală şi europeană — apuseană. Opera sa rămîne expresia unei originale sinteze, a unui umanism românesc (N. Iorga) eliberat de idealismul clerical şi purtînd amprenta spiritului antic greco-latin.

Ca muzician profesionist, Dimitrie Cantemir a fost un remarcabil teoretician muzical (la nivelul veritabilului om de ştiinţă), un virtuoz interpret (la tanbur şi ney), un autentic compozitor (care şi-a *notat* lucrările), un pasionat constructor de instrumente *(„instrumentul matematic"* inventat în Rusia a căutat să răspundă la problema majoră a epocii barocului : temperarea modurilor şi sunetelor), iar pentru muzica românească şi turcească un erudit etnograf, folclorist şi istoriograf. Deşi nu ne propunem acum să analizăm toate laturile complexului nostru muzician, totuşi chiar din simpla enumerare de mai sus se desprinde cu claritate adevărul istoric ce nu mai poate fi în viitor contestat : Dimitrie Cantemir se înscrie în cultura românească şi universală ca *muzician profesionist*.

MULTILATERALA CULTURĂ MUZICALĂ A LUI D. CANTEMIR

În *Istoria ieroglifică*, veritabil pamflet politico-social de aleasă formă filosofico-literară, există o menţiune a lui Dimitrie Cantemir peste care au trecut cu uşurinţă toţi cercetătorii istorici şi muzicali de pînă acum : ieromonarhul Ieremia Cacavelas, eruditul om de ştiinţă cretan şi principalul pedagog al familiei Cantemir, personalitate marcantă europeană cu studii de teologie, filosofie, medicină etc. la Leipzig şi Viena, profesor, traducător, predicator şi scriitor de vază la curţile din Occident, Orient şi Ţara Românească (Constantin Brîcoveanu), apare în susnumita „istorie secretă" a lui Dimitrie Cantemir sub înfăţişarea... *privighetorii*, pasărea cu cele mai apreciate virtuţi „muzicale". De ce acest surprinzător epitet adresat lui lui Ieremia Cacavelas, distinsul savant al cărui prestigiu la curtea moldovenească îl situa de-asupra tuturor boierilor ?

În ciuda faptului că viaţa şi activitatea multilaterală a lui Ieremia Cacavelas au format obiectul unor amănunţite cercetări istorice interne (Constantin Erbiceanu, Nicolae Iorga, Constantin Caradja, P. P. Panaitescu, Ariadna Camariano-Cioran) şi externe (Constantin Sathas, Gh. Zaviras, D. Procopiou, Hector Serafidis) nimeni nu a subliniat pînă acum pregătirea *muzicală* a acestui ieromonah.

După cum a stabilit Ariadna Camariano-Cioran în documentatul studiu *Jérémie Cacavela et ses relations avec les Principautés Roumaines*[3], eruditul profesor al lui Dimitrie Cantemir a îndeplinit funcţiunile de „superior" al mănăstirilor Plăviceni (Olt) şi *Sf. Sava* (Moldova). Nu se putea ajunge la asemenea funcţii fără a cunoaşte bine cîntarea bisericească. Ceva mai mult. A tradus şi a tipărit o lucrare de tipic religios care presupunea stăpînirea deplină a slujbei religioase : *Învăţătură sintă, adecă sintei şi dumnezăeştii liturghii de pe limba grecească pe limba rumănească de Eremiia Cacavela dascăl...* Iaşi, 1697.

Pe de altă parte, numele dascălului lui Dimitrie Cantemir, al cărui umor şi spirit satiric au depăşit cadrul strîmt al curţii moldovene, a intrat în folclorul românesc şi grecesc. „Cacavelas a fost pentru timpul său — remarca Ariadna Camariano-Cioran — un umanist cu un vast orizont de cunoştinţe în toate domeniile, un poliglot şi în acelaşi timp un tip original puţin cam ciudat care şi-a bătut joc de opinia publică, fapt care a generat numeroase anecdote ce au circulat pe contul său atît în folclorul grec, cît şi în folclorul românesc'.[4]

https://biblioteca-digitala.ro

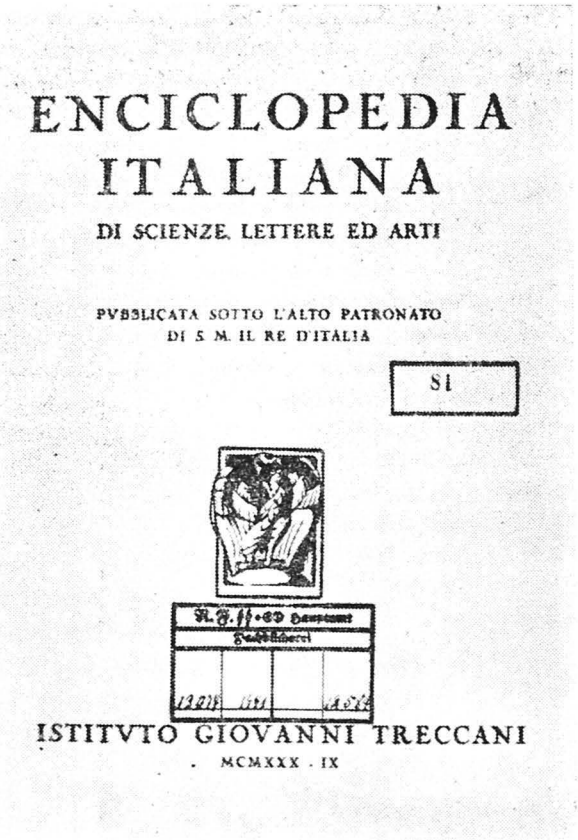
ENCICLOPEDIA
ITALIANA
DI SCIENZE, LETTERE ED ARTI
PVBBLICATA SOTTO L'ALTO PATRONATO
DI S. M. IL RE D'ITALIA
SI
ISTITVTO GIOVANNI TRECCANI
MCMXXX . IX

Pornind de la aceste elemente strîns legate de portretul lui Ieremia Cacavelas, dar mai ales de preocupările discipolului său, Dimitrie Cantemir, așa cum se reflectă ele în *Descriptio Moldaviae*, am investigat amănunțit biografia umanistului cretan mai ales asupra surselor italiene (se știe că I. Cacavelas a părăsit insula Creta în urma luptelor dintre turci și venețieni). Rezultatele au dezvăluit faptul excepțional care luminează strălucitor educația muzicală a „beizadelei Dumitrașcu" : „*Studio filosofia, matematica, musica, con vari illustri maestri stranieri, fra il quali primeggia E. Cacavela, poliglotta famoso*, compositore di musica (s.n.) *e abile disegnatore*". [5].

CANTEMIR, DIMITRIE. – Principe di Moldavia e storico, nato il 26 ottobre 1674, morto il 21 agosto 1723 in Russia. Figlio di Costantino C. principe di Moldavia dal 1685 al 1693, diede sin da giovane brillanti prove d'ingegno molteplice e vivace, e si rivelò con gli anni tipico esempio di erudizione enciclopedica settecentesca. Studiò filosofia, matematica, musica, con vari illustri maestri stranieri, fra i quali primeggia E. Cacavela, poliglotta famoso, compositore di musica e abile disegnatore. Il nome del C. si fece presto

Deci, tînărul Dimitrie Cantemir și-a început studiile muzicale *în țară*, la Iași, sub atenta și competenta îndrumare a acestui „*compositore di musica*". Ce fel de muzică a scris Ieremia Cacavelas ? În ce domeniu al artei sunetelor l-a instruit pe urmașul neamului Silișteniior ? I-a împărtășit oare lui Dimitrie Cantemir ceva din marea artă a culturii muzicale renascentiste europene ? Preocupările muzicale și etnografice timpurii ale viitorului domnitor nu s-au născut oare din contactul fructuos cu Ieremia Cacavelas, muzicianul ?

Acceptarea ipotezei noastre asupra începuturilor educației muzicale a lui Dimitrie Cantemir în patrie, încă din anii 1691—1693, sub oblăduirea ieromonahului cretan, ar îngădui unele răspunsuri plauzibile la multe probleme deschise și semne de întrebare care mai stăruie încă asupra vieții și activității muzicale a „prințului valah".

În primul rînd, Ieremia Cacavelas l-ar fi putut iniția în cîntarea bizantină pe care — așa cum rezultă din mențiunile înserate în *Descriptio Moldaviae* — Dimitrie Cantemir o stăpînea destul de temeinic. [6] Posedînd la perfecție limba greacă veche, practicînd cîntarea de strană la Plăviceni, dascălul cretan nu a întîmpinat dificultăți în dezvăluirea muzicii bizantine. Dacă se va adeveri și teza cercetătoarei Ariadna Camariano-Cioran (prin care se infirmă studiile lui Dimitrie Cantemir cu Meletie de Arta la *Marea Școală* a Patriarhiei din Constantinopol) [7], atunci punctul de greutate al educației bizantine a savantului român trebuie mutat în țară.

Nu ne poate scăpa nici mențiunea din *Encyklopedyja Powszechna* că Dimitrie Cantemir poseda „*slavona bisericească*" , limbă greu de învățat în capitala imperiului otoman. Amănuntul capătă o semnificație dublă : pe de o parte ne poartă cu gîndul la etapa studiilor lui Dimitrie Cantemir din secolul XVII (cînd limba slavonă era încă predominantă în biserica română) deci implicit și spre dascălul Ieremia Cacavelas (care a stat la Iași pînă la destituirea lui Antioh Cantemir, 1700), iar pe de altă parte îl leagă pe „prințul valah" de muzica psaltică din Moldova, poate singurul loc unde ar fi auzit și învățat „slavona bisericească" [9].

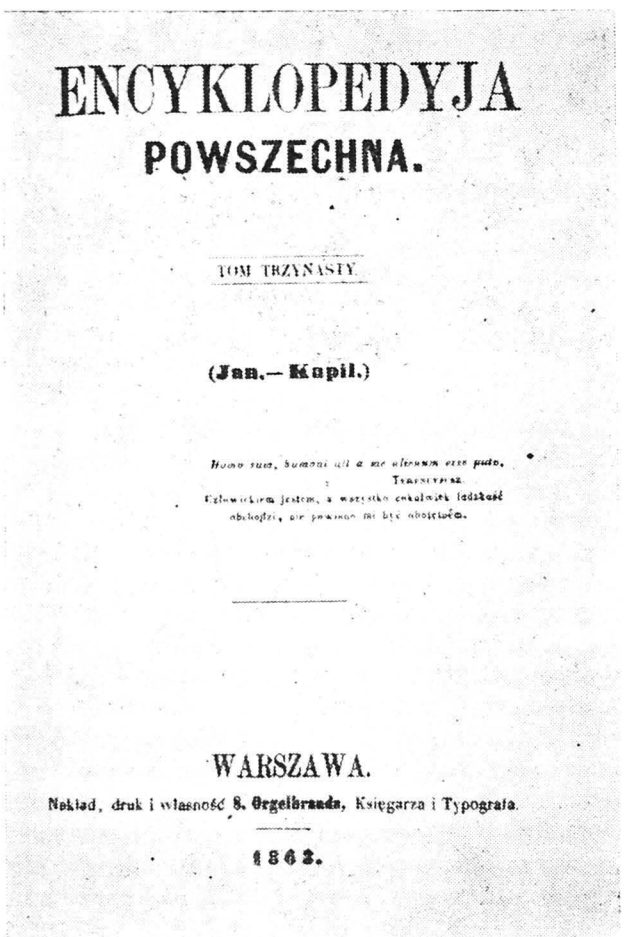
ENCYKLOPEDYJA
POWSZECHNA.
TOM TRZYNASTY.
(Jan.—Kupil.)
WARSZAWA.
Nakład, druk i własność S. Orgelbranda, Księgarza i Typografa.
1862.

În al doilea rînd, Ieremia Cacavelas a luat contact — înainte de a poposi în Țările Române — cu știința, arta și implicit cu muzica occidentală în călătoriile sale în Italia, Germania, Austria, Anglia. Cunoștea

https://biblioteca-digitala.ro

perfect limbile latină şi italiană, deci avea acces la creaţiile gregoriene şi la muzica renaşterii şi barocului. În 1667, sub forma unor scrisori, redactate la Londra, Ieremia Cacavelas a realizat o lucrare dogmatică ce dovedeşte perfecta stăpînire a cultelor orientale şi catolice : *Disertaţie asupra celor cinci diferenţe care există între Biserica greacă şi Biserica română*. Este greu de crezut că acest „*compositore di musica*" să nu-i fi dezvăluit tînărului Dimitrie Cantemir nimic din frumuseţile artei europene. Din izvoarele pe care le posedăm pînă acum se pare că educaţia muzicală din capitala imperiului otoman l-a îndreptat mai mult spre muzica orientală. Dimitrie Cantemir nu ne spune nimic asupra eventualilor profesori (chiar particulari) care l-ar fi iniţiat în cultura muzicală europeană. Numai legăturile personale cu ambasadele străine din Constantinopol ni se par totuşi insuficiente pentru însuşirea creaţiei occidentale. Aşa că, răspunsul unui *imbold* către arta muzicală apuseană ar putea veni de la acelaşi Ieremia Cacavelas.

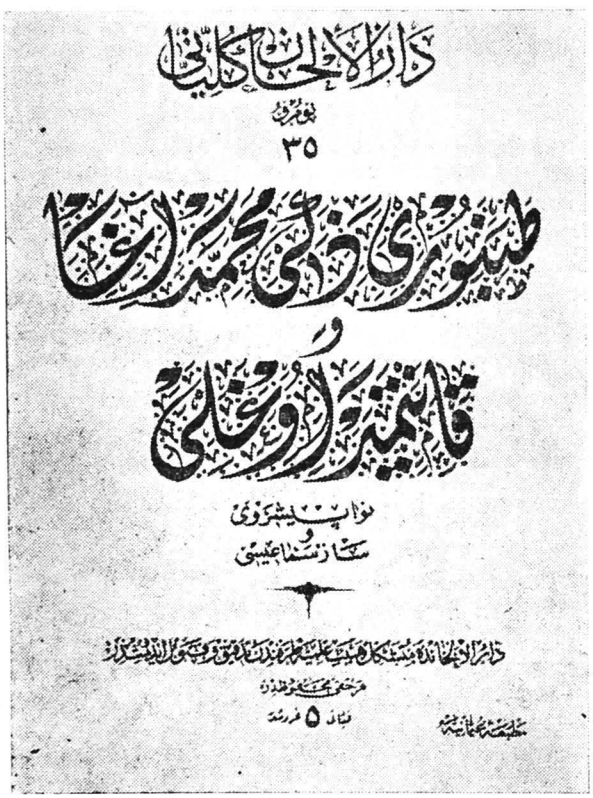

Neva saz semâisî de *D. Cantemir. Nr. 35 al culegerii* Türk Musikisinin Klasikleri, Istanbul (1920).

Trimis ca ostatec la turci, Dimitrie Cantemir şi-a continuat la Constantinopol cultura muzicală. Timp de 15 ani a studiat temeinic muzica instrumentală cu „doi greci Kiemani Ahmed, un renegat, şi Angeli, ortodox" *(Istoria imperiului otoman)*. Deci între 1688—1703 muzicianul român a pătruns în tainele tanburului, ney-ului şi mai ales în complexa teorie şi practică a stilului oriental.

Stăruie totuşi o întrebare : de ce i-au trebuit lui Dimitrie Cantemir atîţia ani de studii ? Nu cumva, din dorinţa de a se impune ca autoritate în materie, a exagerat în datele autobiografice din *Istoria imperiului otoman* asupra duratei de pregătire muzicală ? Putea un muzician prestigios care frecventa cele mai înalte şi exigente cercuri politice şi artistice din Constantinopol să-şi decaleze studiile pînă la vîrsta de aproape 30 de ani, prezentîndu-se în faţa auditorilor (fie chiar particulari) în dubla postură de elev şi dascăl ?

Spre a răspunde exact şi a tălmăci înţelesul textului lui Dimitrie Cantemir trebuie mai întîi să cunoaştem procesul intim de învăţămînt al muzicii orientale, condiţiile de însuşire *practică* a repertoriului turcesc şi apoi mobilul nemărturisit al muzicianului moldovean de a prelungi peste limitele obişnuite perioada de studiu instrumental.

Dar mai întîi o remarcă, sugerată de exprimarea oarecum confuză a lui Dimitrie Cantemir : timpul petrecut de muzicianul român la Constantinopol este limitat între anii 1688—1710. Din aceşti 22 de ani, aproape 3 ani (1691—1693 şi 1699—1700) i-a petrecut în patrie încît nu ar fi exclus ca tocmai în timpul studiilor muzicale (socotit global) să fi revenit în Moldova. Astfel, neţinînd seama de întreruperile, relativ scurte (dovadă că nu şi-a schimbat profesorii), formularea globală „amîndoi mi-au fost instructori cinsprezece ani", să devină în realitate doar 12 ani de studiu efectiv. Acest interval apare în orice caz mai plauzibil, deşi problema rămâne deschisă în continuare.

Exista însă un specific al învăţămîntului muzical turcesc pe vremea lui Dimitrie Cantemir pe care însuşi autorul *Istoriei imperiului otoman* ni l-a prezentat destul de sugestiv cu toate meandrele lui : „Civilizaţiei îi urmează totdeauna şi pretutindeni muzica, dar la muhammedani ea nu se predă nici o dată în şcoli spre a fi învăţată, ci numai individual, pe la casele lor, de către oameni iscusiţi în arta muzicală. Şi-o însuşesc aproape toţi copiii de boieri (şi chiar mulţi de-ai oamenilor de rînd, după cum cineva are dorinţa sau o înclinaţie specială pentru aceasta), precum şi *ulema*, adică toţi *savanţii*, dintre care n-am aflat pe nici unul care să nu ştie să cînte ceva sau măcar să înţeleagă muzica, pentru că neamul persan şi turc (dar nu şi cel arab) se delectează peste măsură în mod obişnuit cu muzica" [10].

Să reţinem deci, că învăţămîntul era *particular*, nu organizat în şcoli sau Conservatoare ca în occident. De aci, decurgea automat o perioadă mai lungă de însuşire a teoriei şi practicii muzicale. În al doilea rînd se impune şi observaţia că muzica făcea parte integrantă din disciplinele oamenilor de ştiinţă orientali, dar — accentua Dimitrie Cantemir — spre a se „delecta". În sfîrşit, precizarea că muzica şi-o însuşeau „aproape toţi *copiii*', justifică începuturile timpurii ale învăţămîntului artistic al lui Dimitrie Cantemir.

Asupra practicii muzicale orientale (care solicita o îndelungată pregătire instrumentală) Dimitrie Cantemir ne oferă în aceeaşi lucrare *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane* suficiente detalii pentru înţelegerea specificului însuşirii repertoriului muzical : „Fiecare autor se sileşte să compună după plac piese în diferite moduri muzicale şi cu măsuri cît se poate mai grele încît cel mai iscusit interpret în acea măsură nu poate nicidecum cînta lucrarea, chiar dacă ar fi auzit-o de o mie de ori. De aceea, compozitorii orientali nu au nici note care să indice precis modurile şi tempii (care sînt într-o atît de mare şi lesnicioasă practică la europeni). Căci dacă va cunoaşte cineva perfect aşa numitul *usul* (structura ritmico-melodică

https://biblioteca-digitala.ro

— n.n.) poate să execute o piesă fără nici o greşeală şi fără ajutorul acelor note, dacă o va auzi de două sau trei ori de la autorul sau dascălul său". [11]

Aşa dar, nu numai că repertoriul trebuia învăţat printr-o migăloasă şi îndelungată practică sub continua îndrumare a profesorului (căci nu existau note, partituri), dar fiecare compozitor îşi socotea creaţia un veritabil unicat, cu secrete profesionale complicate, greu de „prins" după numai cîteva audiţii. Desigur că imitaţia maestrului impunea elevului o lungă perioadă de învăţămînt, iar oralitatea părea oarecum implicată, chiar căutată, de creatori spre a nu comunica în scris nimic. De aci şi o altă concluzie : fiecare compozitor era în acelaşi timp şi interpret.

În lumina acestor detalii documentare, vom înţelege adevărul anilor de îndelungată ucenicie artistică ai lui Dimitrie Cantemir. Pe de altă parte vom reţine şi faptul că adunarea şi notarea celor peste 360 de piese din *Mecmu'a Kantemiroğlu* se înscriu în aceeaşi perioadă de studii, etapă necesară de acumulare repertorială ce nu se putea despărţi de legăturile muzicianului moldovean cu profesorii săi. Fără prezenţa permanentă a maeştrilor melodiilor orientale, Dimitrie Cantemir nu ar fi realizat culegerea de cîntece. Sigur că anii necesari întocmirii anexei muzicale a tratatului au intrat în calculul afirmaţiei „mi-au fost instructori cinsprezece ani".

Educaţia muzicală multilaterală de la Constantinopol a inclus şi iniţierea în problemele teoretice ale culturii muzicale antice universale. Astfel, cu Meletie de Arta a pătruns nu numai în filosofia lui Thales din Milet, Aristoxenos din Tarent şi Aristoteles, ci şi în lucrările lor cu *profil muzical (Problemata, Politika, Elemente de armonie, Elemente de ritmică)*.

De asemenea, printre prietenii de casă ai lui Dimitrie Cantemir s-a numărat filosoful, matematicianul şi astronomul Essad efendi, traducătorul lui Aristoteles în limba turcă. Este greu de crezut că acesta nu i-a făcut cunoscute ideile marelui filosof antic despre muzică.

În contactul cu operele teoreticienilor muzicali ai Greciei antice, a deprins Dimitrie Cantemir teoria cosmogonică a muzicii turceşti, dar mai ales similitudinea cu celebra concepţie despre *„muzica sferelor"*. În *Sistema sau întocmirea religiei muhammedane*, muzicianul nostru arată că „turcii şi persanii, adaptînd întreaga muzică mişcării cereşti", definesc teoria muzicală după acelaşi număr de elemente şi principii „cum le transmit vechii naturalişti", după felul cum „este alcătuită lumea fizică". [12] Deci, nu încape îndoială că Dimitrie Cantemir îi aprofundase pe „vechii naturalişti" elini şi orientali.

Poate chiar şi principiile acusticii muzicale ale lui Pitagoras şi Aristoxenos din Tarent nu i-au scăpat avidului cercetător român, dacă ne gîndim la *„instrumentul matematic"* construit în Rusia prin care încerca echivalenţe între modurile şi sunetele muzicii europene şi intervalele netemperate ale muzicii orientale.

Să nu uităm că accesul beizadelei moldovene la biblioteca Academiei Patriarhiei greceşti din Istanbul şi chiar în bogata şi — pentru alţii — inaccesibila bibliotecă a Sultanului, rămîn argumente suficiente pentru posibilităţile largi de informare în literatura antică grecească.

Părăsind definitiv după 1710 capitala imperiului otoman, Dimitrie Cantemir şi-a continuat cultura muzicală în Rusia. Aici, în preajma ţarului Petru cel Mare, şi-a lărgit orizontul pe de o parte în domeniul muzicii religioase, iar pe de altă parte în cultura muzicală europeană. Se cunosc afirmaţiile „prinţului valah" despre priceperea ţarului „în muzica bisericească", după cum ne sînt suficiente documentele referitoare la educaţia muzicală europeană a fiilor săi la curtea rusească. [13] În capitolul referitor la cultura muzicală europeană, din partea doua a prezentului studiu, vom arăta pe larg preocupările lui Dimitrie Cantemir în adîncirea fenomenului artistic european.

În posesia unei atît de vaste şi multilaterale pregătiri muzicale, socotim că personalitatea lui Dimitrie Cantemir nu mai poate fi privită în afara profesionistului de superioară şi autentică vocaţie pentru arta sunetelor.

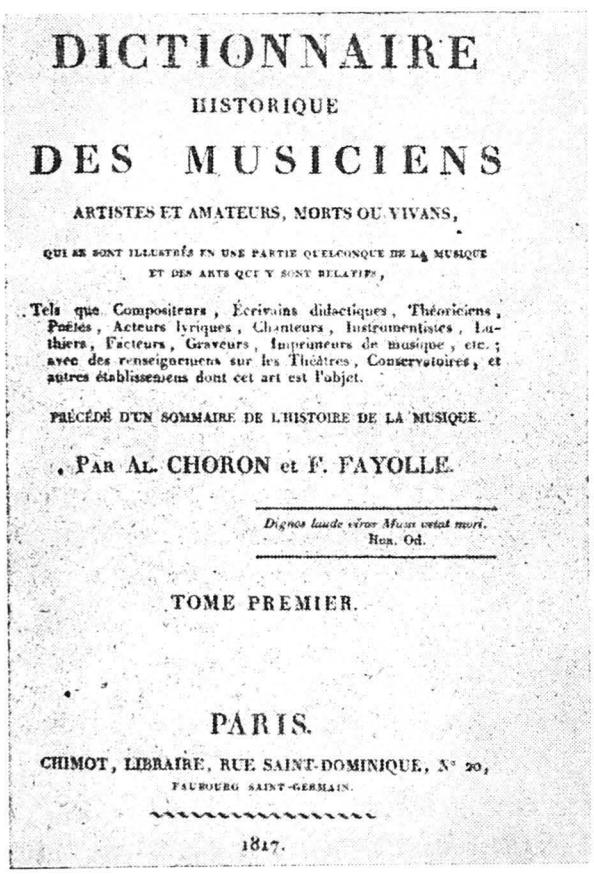

DICTIONNAIRE

HISTORIQUE

DES MUSICIENS

ARTISTES ET AMATEURS, MORTS OU VIVANS,

QUI SE SONT ILLUSTRÉS EN UNE PARTIE QUELCONQUE DE LA MUSIQUE ET DES ARTS QUI Y SONT RELATIFS,

Tels que Compositeurs, Écrivains didactiques, Théoriciens, Poëtes, Acteurs lyriques, Chanteurs, Instrumentistes, Luthiers, Facteurs, Graveurs, Imprimeurs de musique, etc.; avec des renseignemens sur les Théâtres, Conservatoires, et autres établissemens dont cet art est l'objet.

PRÉCÉDÉ D'UN SOMMAIRE DE L'HISTOIRE DE LA MUSIQUE.

PAR AL. CHORON et F. FAYOLLE.

Dignos laude viros Musa vetat mori.
HOR. Od.

TOME PREMIER.

PARIS.

CHIMOT, LIBRAIRE, RUE SAINT-DOMINIQUE, N° 20, FAUBOURG SAINT-GERMAIN.

1817.

Titlurile şi datarea lucrărilor muzicale ale lui Dimitrie Cantemir

În istoriografia românească şi universală *numărul* şi *titlurile* exacte ale lucrărilor muzicale ale lui Dimitrie Cantemir cunosc o confuzie atît de gravă încît aceasta s-a transmis şi în literatura muzicologică. Nu numai atît ; există cercetători care contestă pînă şi *paternitatea* sau *existenţa* anumitor lucrări muzicale. În privinţa *datării* documentelor problema nu numai că nu a fost soluţionată pînă acum şi unisonul este imposibil de stabilit, dar se pare că există destule dificultăţi şi în viitor pentru rezolvarea definitivă a incertitudinilor (manuscrisul moldovenesc al lucrării

https://biblioteca-digitala.ro

Introducere în muzica turcească nu s-a identificat pînă în prezent).

Desigur cel mai autorizat în lămurirea acestor probleme contradictorii trebuie socotit în primul rînd Dimitrie Cantemir. Dacă textele sale ar fi fost clare, astăzi nu am fi avut de rezolvat decît aspecte privitoare la datare (ţinînd seama că întreaga operă muzicală ni s-a transmis prin manuscrise). Însă lipsa de preciziune a autorului a constituit principala cauză a confuziilor.

„Invitat de aceştia (Davul Ismail efendi şi Latif Celebi — n.n.), am compus o carte mică în limba turcească despre arta muzicii şi o am dedicat-o lui Ahmed III, sultanului acum regnante. Precum am înţeles, amatorii de muzică se servesc pînă în ziua de astăzi — scria în *Istoria imperiului otoman* (1714—1716) — de regulele puse de mine în acea cărticică". Iar în finalul pasajului (după ce prezintă virtuţile muzicii orientale) mărturiseşte :" Dacă însă Dumnezeu îmi va da viaţă şi sănătate, voi trata despre această parte într-un op separat, după sistema şi opiniunea lumei orientale".

„Cînd eram la Constantinopol — scria în *Sistema sau întocmirea religiei muhammedane* (1722) — am alcătuit, ducînd-o precum nădejduim la bun sfîrşit, o carte (pe care am închinat-o actualului sultan Ahmed care se desfată mult cu muzica şi este foarte priceput în această artă) scrisă în dialectul turc, supunînd în ea regulile teoretice ale întregii muzici la anumite principii şi la canoane sigure, iar notele le-am redat cu caractere arabe pentru o mai uşoară folosire practică, arătînd mai clar teoria încît acum înşişi turcii afirmă că şi muzica practică şi cea teoretică au devenit mult mai uşoare şi mai limpezi".

Din cele două texte rezultă că :

1. A scris deja o primă „cărticică" teoretică.
2. Reflectă în viitor la un „op separat" despre muzica orientală.
3. Tratatul a fost „dedicat" sultanului Ahmed al III-lea (a cărui domnie a durat de la 23 august 1703 pînă la 1 octombrie 1730).
4. Limba de redactare a fost *turca*, iar literele folosite ca simboluri muzicale aveau caractere *arabe*.

Care sînt totuşi confuziile semănate de Dimitrie Cantemir prin textele mai sus citate ?

1. Dacă este vorba de tratatul său de muzică, al cărui manuscris autograf s-a descoperit recent în colecţia lui Sadeddin Arel şi care însumează peste 100 de pagini, atunci nu mai poate fi „*o cărticică*".
2. Lucrarea a fost „dedicată", nu „redactată", pe timpul lui Ahmed al III-lea. Deci, cînd şi-a scris Dimitrie Cantemir manualul teoretic : în secolul XVII (cînd nu domnea sultanul menţionat) sau în sec. XVIII ?
3. Nu aminteşte absolut nimic despre culegerea de melodii. Aceasta ar fi cea de a *treia* lucrare a „prinţului valah" sau numai o *anexă* la tratat ? Adăugarea culegerii de peste 360 de melodii la partea teoretică i-ar fi îngăduit lui Dimitrie Cantemir să-şi socotească lucrarea o simplă „cărticică" ?

În faţa atîtor întrebări nu trebue să ne mire suita de ipoteze şi de păreri confuze care au apărut după moartea muzicianului. Dar mai întîi să vedem ce păreri au susţinut cercetătorii străini.

Francezul Charles Fonton îi recunoaşte (în 1751) lui Dimitrie Cantemir meritul de a fi „autorul a mai multor arii turceşti care au avut mare succes şi cari se aud încă cu mare plăcere", dar se întreabă nedumerit — după ce răsfoise *Istoria imperiului otoman* — de ce „acest Domnitor îşi atribuie gloria de a fi introdus notele în muzica orientală", căci „orientalii n-au deloc note ca şi noi" ? [14]. Aşa dar, nu ştia de tratatul lui Dimitrie Cantemir.

Doi cercetători din secolul XVIII, St. Priest şi Charles Eduard Guys, ultimul reluîndu-l pe primul, susţin : „Cantemir, în *Istoria imperiului otoman*, afirmă că a redactat un tratat despre muzică şi l-a trimis lui Ahmed al II-lea (sic !). Dacă totuşi — după cum susţine el — atunci s-a aplicat metoda sa didactică muzicală, aceasta trebue că nu s-a răspîndit prea mult întrucît acum se ştie atît de puţin despre ea, ca şi cînd nu ar fi existat niciodată" [15]. Totuşi, Ch. Ed. Guys în volumul al doilea din *Voyage littéraire* afirmă : *„Le prince Cantemir, qui avoit bien étudié cette partie qui en a même, fait un Traité, nous a laissé des Airs de sa composition, n'a pas hesité a mettre la musique Grecque-Orientale au dessus de la notre"* [16].

Deci, St. Priest confirmă posibilitatea existenţei tratatului, dar îi neagă răspîndirea metodei sale de învăţămînt artistic. În schimb Ch. Ed. Guys a aflat de existenţa tratatului şi mai ales de colecţia de cîntece a lui Dimitrie Cantemir.

Doi cercetători germani, autori de istorii ale muzicii, Franz Joseph Sulzer şi Johann Nicolaus Forkel au atestat preocupările teoretice muzicale ale muzicianului român, însă refuză să accepte existenţa lucrărilor teoretice [17].

Memorialistul italian Gianbatista Toderini (care trăise în 1781 la Constantinopol) îl confirmă pe „il dotto principe Cantemir" ca autor al unui *„scientifico Trattato dell-Arte Musica in lingua Turchesca"* [18].

DE LA LITTÉRATURE
DES TURCS,
Par M.r l'Abbé Toderini
Traduit de l'Italien en François,
Par M.r l'Abbé de Cournand Littér.
de Professeur Royal
TOME PREMIER
A PARIS
Chez Prault Libraire, rue de la Harpe,
N.° 135.

https://biblioteca-digitala.ro

Filosoful Athanasie Comnen Ipsilanti, fost dragoman al Patriarhatului din Constantinopol (1776), atestă pregătirea superioară „în cunoştinţa muzicii încît o preda şi la alţii mulţi, apoi că el cel dintîi a alcătuit semnele muzicii turceşti spre înţelegerea şi urmarea sunetelor, metodă necunoscută turcilor şi născocită de Cantemir“ [19]. I se recunosc deci, prioritatea invenţiunii semnelor de notaţie, metoda de învăţămînt şi implicit tratatul muzical.

Historisch-Biographisches
Lexicon
der
Tonkünstler,
welches
Nachrichten
von dem
Leben und Werken
musikalischer Schriftsteller,
berühmter Componisten,
Sänger, Meister auf Instrumenten,
Dilettanten,
Orgel- und Instrumentenmacher,
enthält;
zusammengetragen
von
Ernst Ludwig Gerber,
Fürstlich Schwarzburg-Sondershausischen Kammermusikus und Hof-Organisten
zu Sondershausen.
Erster Theil
A — M
Leipzig,
verlegts Johann Gottlob Immanuel Breitkopf,
1790.

Primul cercetător străin care sugerează şi alte noi lucrări realizate de Dimitrie Cantemir este marele lexicograf german Ernst Ludwig Gerber: „În 1691, a introdus pentru prima oară notele muzicale la turcii din Constantinopol, alcătuind nu numai o culegere de cîntece turceşti, ci a conceput şi o *Introducere în muzica turcească*“ [20]. Cît despre această ultimă lucrare, E. L. Gerber (reluînd o ştire din *Musikalische Kunstmagazin* de Johann Friedrich Reichardt) afirmă că „s-a pierdut pe mare“.

Din momentul apariţiei lexiconului lui Gerber aproape toţi cercetătorii din sec. XIX amintesc de cele *trei* lucrări ale lui Dimitrie Cantemir. Ceva mai mult: Guillaume André Villoteau menţiona în 1812

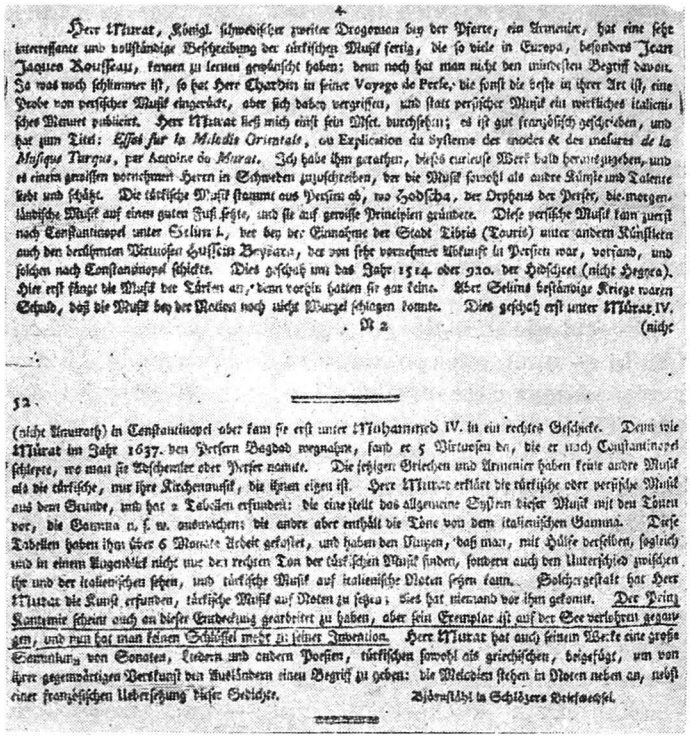

Herr Murat, Königl. schwedischer zweiter Drogeman bey der Pforte, ein Armenier, hat eine sehr interessante und vollständige Beschreibung der türkischen Musik fertig, die so viele in Europa, besonders Jean Jaques Rousseau, kennen zu lernen gewünscht haben: denn noch hat man nicht den mindesten Begriff davon. Ja was noch schlimmer ist, so hat Herr Chardin in seiner Voyage de Perse, die sonst die beste in ihrer Art ist, eine Probe von persischer Musik eingerückt, aber sich dabey vergriffen, und statt persischer Musik ein wirkliches italienisches Menuet publicirt. Herr Murat ließ mich einst sein Mscr. durchsehen; es ist gut französisch geschrieben, und hat zum Titel: *Essai sur la Melodie Orientale*, ou Explication du Systeme des modes & des mesures *de la Musique Turque*, par Antoine de *Murat*. Ich habe ihm gerathen, dieß curieuse Werk bald herauszugeben, und es einem gewissen vornehmen Herren in Schweden zuzuschreiben, der die Musik sowohl als andre Künste und Talente liebt und schätzt. Die türkische Musik stammt aus Persien ab, wo Hodscha, der Orpheus der Perser, die morgenländische Musik auf einen guten Fuß setzte, und sie auf gewisse Principien gründete. Diese persische Musik kam zuerst nach Constantinopel unter Selim I, der bey der Einnahme der Stadt Tibris (Tauris) unter andern Künstlern auch den berühmten Virtuosen Hussein Beygara, der von sehr vornehmer Abkunft in Persien war, vorfand, und solchen nach Constantinopel schickte. Dies geschah um das Jahr 1514. oder 920. der Hedschret (nicht Hegira). Hier erst fängt die Musik der Türken an, denn vorhin hatten sie gar keine. Aber Selims beständige Kriege waren Schuld, daß die Musik bey der Nation noch nicht Wurzel schlagen konnte. Dies geschah erst unter Murat IV.

(nicht Amurath) in Constantinopel aber kam sie erst unter Mahammed IV. in ein rechtes Geschicke. Denn wie Murat im Jahr 1637. den Persern Bagdad wegnahm, fand er 5 Virtuosen da, die er nach Constantinopel schleppte, wo man sie Taschemiter oder Perser nannte. Die jetzigen Griechen und Armenier haben keine andre Musik als die türkische, nur ihre Kirchenmusik, die ihnen eigen ist. Herr Murat erklärt die türkische oder persische Musik aus dem Grunde, und hat 2 Tabellen erfunden: die eine stellt das allgemeine System dieser Musik mit den Tönen vor, die Gamma u. s. w. anzeichnen; die andre aber enthält die Töne von dem italienischen Gamma. Diese Tabellen haben ihm über 6 Monate Arbeit gekostet, und haben den Nutzen, daß man, mit Hülfe derselben, sogleich und in einem Augenblick nicht nur den rechten Ton der türkischen Musik finden, sondern auch den Unterschied zwischen ihr und der italienischen sehen, und türkische Musik auf italienische Noten setzen kann. Solchergestalt hat Herr Murat die Kunst erfunden, türkische Musik auf Noten zu setzen; dies hat niemand vor ihm gekonnt. Der Prinz Kantemir scheint auch an dieser Entdeckung gearbeitet zu haben, aber sein Exemplar ist auf der See verlohren gegangen, und nun hat man keinen Schlüssel mehr zu seiner Invention. Herr Murat hat auch seinem Werke eine große Sammlung von Sonaten, Liedern und andern Poesien, türkischen sowohl als griechischen, beygefügt, um von ihrer gegenwärtigen Verfassung den Ausländern einen Begriff zu geben: die Melodien stehen in Noten neben an, nebst einer französischen Uebersetzung dieser Gedichte. Übersetzt in Schlözers Briefwechsel.

Text privitor la Dimitrie Cantemir apărut în *Musikalisches Kunstmagazin* de Johann Friederich Reichardt, Berlin, 1782.

chiar *formatele* manuscriselor: „Printre diferitele opuri compuse de Demetrius de Cantemir — remarca G. A. Villoteau după prezentarea detailată a tratatului de muzică — se aminteşte un *Caiet de arii după regula muzicei turceşti*, un volum in 4°, şi o *Introducere în muzica turcească* in 8°, în moldoveneşte“ [21]. Informaţiile de mai sus au fost preluate (chiar cu menţiunea formatului manuscrisului moldovenesc) în marea enciclopedie *Biographie universelle des musiciens* de François Joseph Fétis [22].

Muzicologul belgian însă ne furnizează un amănunt contrar afirmaţiilor cercetătorilor din veacul XVIII: „*On a aussi de ce prince Introduction à la musique turque, en moldave; manuscrit in 8°*, qui se trouve à Astrakan“ (sublinierea noastră). — De unde a deţinut oare ştirea informatul Fr. J. Fétis nu am putut afla. Din păcate manuscrisul nu s-a descoperit pînă acum, în ciuda tuturor cercetărilor întreprinse mai ales de pasionatul Teodor T. Burada.

Enciclopediile universale principale din sec. XIX publicate la Varşovia (1863) [23]. Praga (1892) [24]., Petersburg (1895) [25]. amintesc — toate — despre *Introducere în muzica turcească*, iar cele în limbile polonă şi cehă de *Cartea de cîntece*. Nimic însă despre tratatul de teorie muzicală!

https://biblioteca-digitala.ro

Grosses vollständiges

UNIVERSAL LEXICON

Aller Wissenschafften und Künste,

Welche bißhero durch menschlichen Verstand und Witz erfunden und verbessert worden.

Darinnen so wohl die Geographisch-Politische Beschreibung des Erd-Creyses, nach allen Monarchien, Kayserthümern, Königreichen, Fürstenthümern, Republicken, freyen Herrschafften, Ländern, Städten, See-Häfen, Festungen, Schlössern, Flecken, Aemtern, Klöstern, Gebürgen, Pässen, Wäldern, Meeren, Seen, Inseln, Flüssen, und Canälen; Samt der natürlichen Abhandlung von dem Reich der Natur, nach allen himmlischen, luftigen, feurigen, wässerigen und irrdischen Corpora, und allen hierinnen befindlichen Gestirnen, Planeten, Thieren, Pflantzen, Metallen, Mineralien, Saltzen und Steinen ꝛc.

Als auch eine ausführliche Historisch-Genealogische Nachricht von den Durchlauchten und berühmtesten Geschlechtern in der Welt:

Denen Leben und Thaten der Kayser, Könige, Churfürsten und Fürsten, grosser Helden, Staats-Minister, Kriegs-Obersten zu Wasser und zu Lande, den vornehmsten geist- und weltlichen Ritter-Orden ꝛc.

Ingleichen von allen Staats-Kriegs-Rechts-Policey- und Haußhaltungs-Geschäfften des Adelichen und Bürgerlichen Standes, der Kauffmannschafft, Handthierungen, Künste und Gewerbe, ihren Immunitäten, Zünfften und Gebräuchen, Schiff-Fahrten, Jagden, Fischereyen, Berg-Wein-Acker-Bau und Viehzucht ꝛc.

Wie nicht weniger die völlige Vorstellung aller in den Kirchen-Geschichten berühmten H. H. Väter, Propheten, Apostel, Päbste, Cardinäle, Bischöffe, Prälaten und Gottes Gelehrten, wie auch Concilien, Synoden, Orden, Wallfahrten, Verfolgungen der Kirchen, Martyrer, Heiligen, Sectirer und Ketzer aller Zeiten und Länder,

Endlich auch ein vollkommener Inbegriff der allergelehrtesten Männer, berühmter Universitäten Academien, Societäten und der von ihnen gemachten Entdeckungen: Ferner der Mythologie, Alterthümer, Münz-Wissenschafft, Philosophie, Mathematic, Theologie, Jurisprudentz und Medicin, wie auch aller freyen und mechanischen Künste, samt der Erklärung aller darinnen vorkommenden Kunst-Wörter u. s. f. enthalten ist.

Mit Hoher Potentaten allergnädigsten Privilegiis.

Fünffter Band, C — Ch.

Halle und Leipzig,

Verlegts Johann Heinrich Zedler,

Anno 1733.

II. B. a.

Coperta unei lucrări instrumentale de D. Cantemir : *Saz Semâisi*. La subsolul coperții se menționează : „*A fost examinată și admisă de Comisia științifică a Conservatorului. Toate drepturile rezervate*“.

Numele lui D. Cantemir a apărut în numeroase lexicoane și enciclopedii din sec. XVIII. Unul din primele lexicoane apărute imediat după moartea savantului român la Halle (1733) : *Grosses vollstädiges Universal Lexicon*.

İSTANBUL

KONSERVATUVARI

NEŞRİYATI

Türk Musikisinin Klasikleri

№ 171

KANTİMİR OĞLU

PENCÜGÂH MAKAMINDA
SAZ SEMAİSİ

KONSERVATUVARDAKİ İLMİ HEY'ET TARAFINDAN
TETKİK ve KABUL EDİLMİŞTİR.

HER HAKKI MAHFUZDUR

FİATI 5 KURUŞ

https://biblioteca-digitala.ro
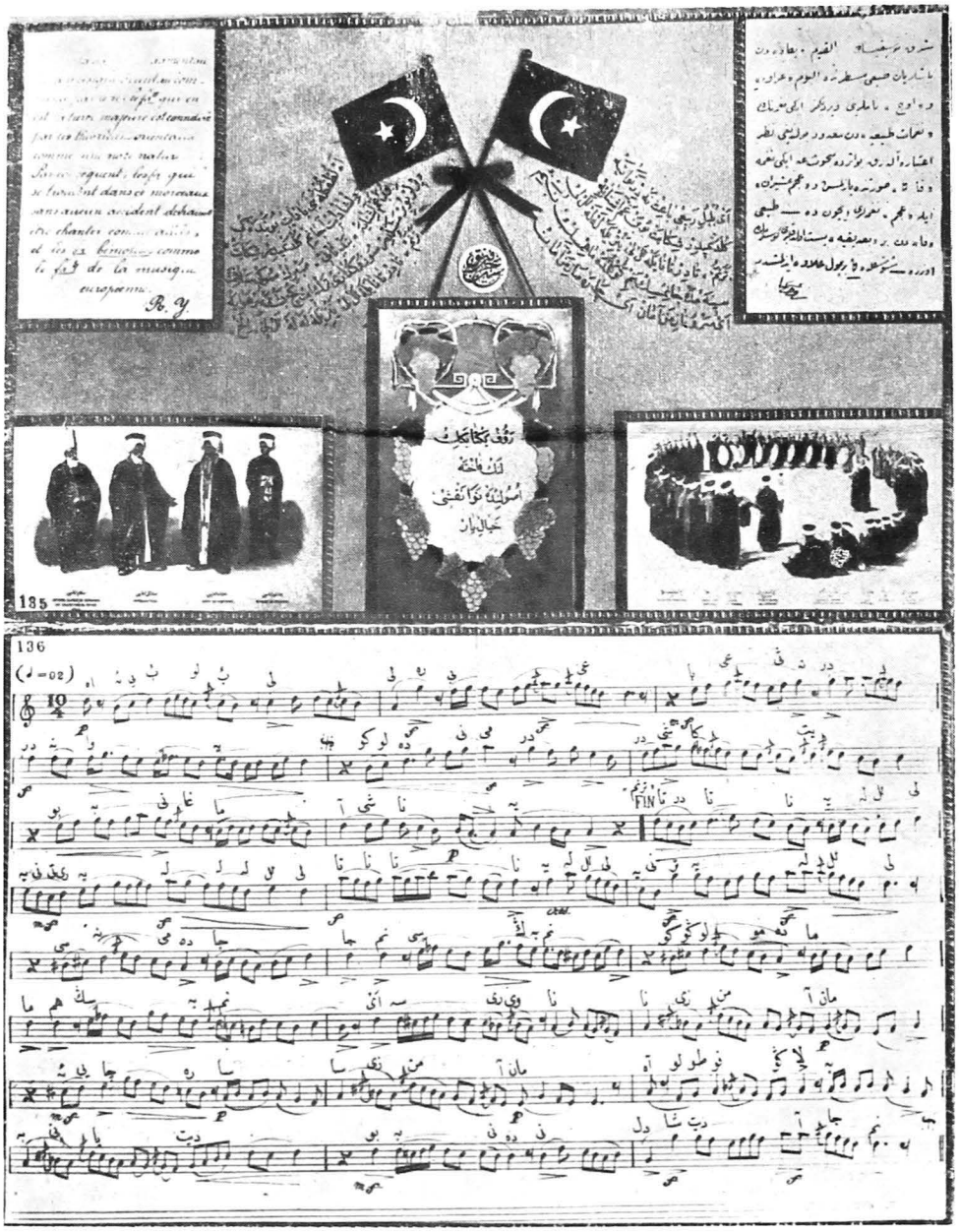
Muzică de Rauf Yekta Bey, în stilul clasic al lui D. Cantemir, editată în Turcia la începutul secolului nostru pe cărți poștale ilustrate în culori. (colecția T. T. Burada).

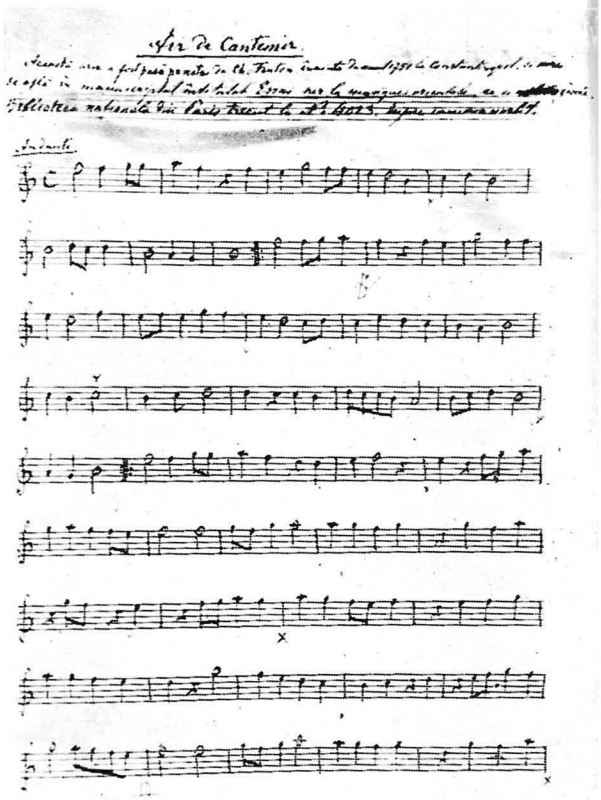

Aria lui Cantemir. Manuscrisul autograf al lui Theodor T. Burada. (colecția T. T. Burada).
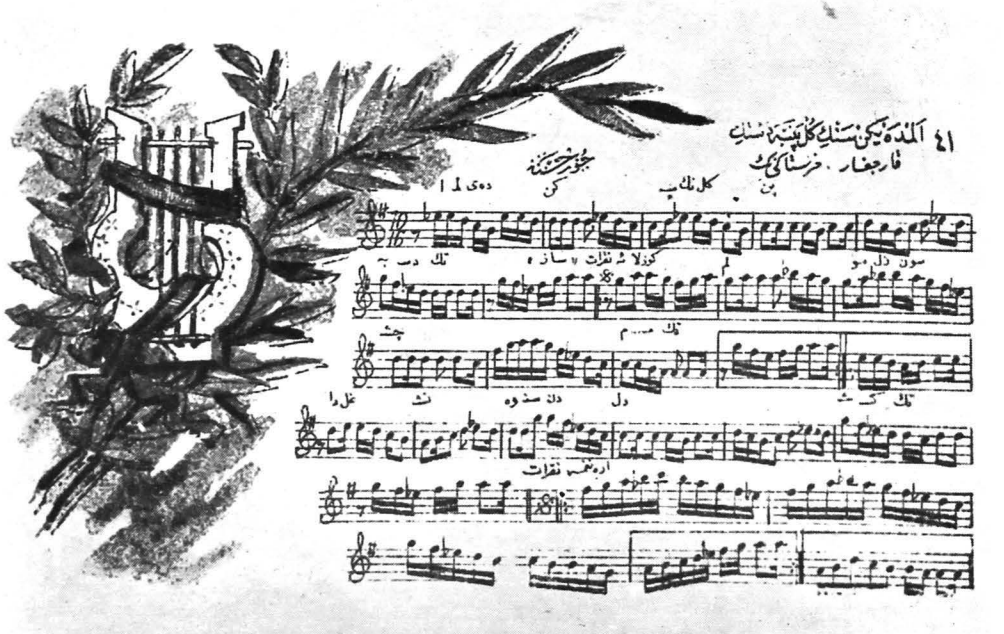
Carte poștală ilustrată editată de amatorul de muzică din orașul Talaat Bey, la începutul sec. XX. (Colecția T. T. Burada).

https://biblioteca-digitala.ro

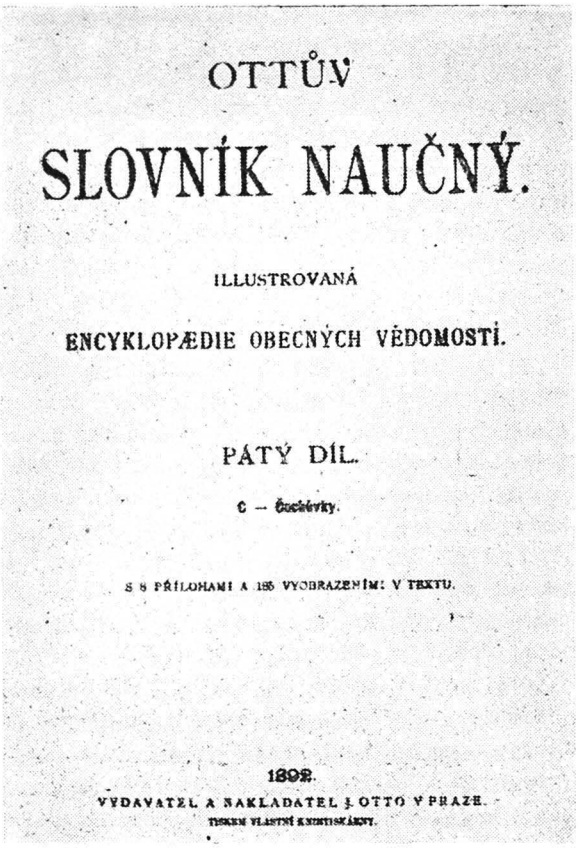
OTTŮV

SLOVNÍK NAUČNÝ.

ILLUSTROVANÁ

ENCYKLOPÆDIE OBECNÝCH VĚDOMOSTÍ.

PÁTÝ DÍL.

C — Čuchávky.

S 8 PŘÍLOHAMI A 186 VYOBRAZENÍMI V TEXTU.

1892.

VYDAVATEL A NAKLADATEL J. OTTO V PRAZE.

TISKEM VLASTNÍ KNIHTISKÁRNY.

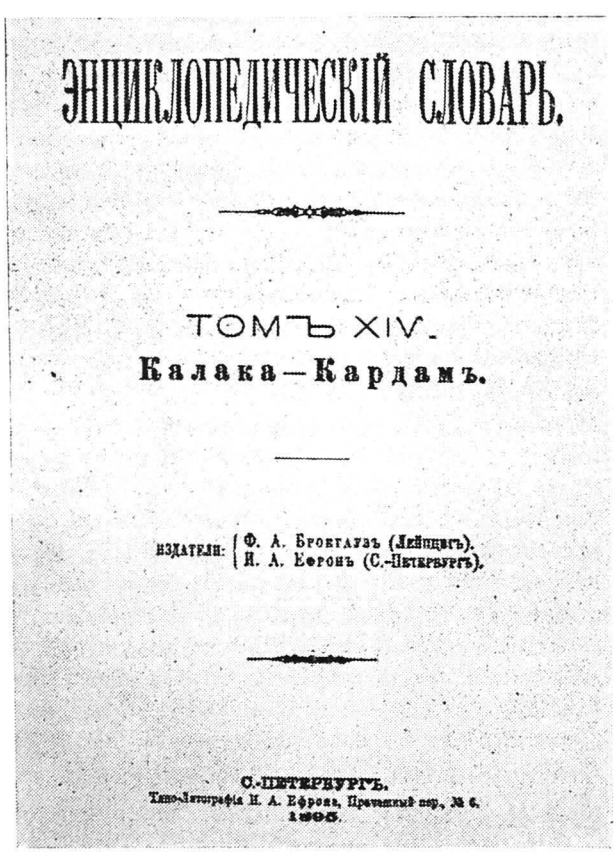
ЭНЦИКЛОПЕДИЧЕСКІЙ СЛОВАРЬ.

ТОМЪ XIV.

Калака—Кардамъ.

ИЗДАТЕЛИ: Ф. А. Брокгаузъ (Лейпцигъ).
И. А. Ефронъ (С.-Петербургъ).

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.
Типо-Литографія И. А. Ефрона, Пречистенскій пер., № 6.
1895.

Desigur că locul preponderent în discutarea moştenirii muzicale teoretice a lui Dimitrie Cantemir îl deţine muzicologia turcă din sec. XIX şi XX. Rînd pe rînd, Kazîm Uz, Rauf Yekta, Sadeddin Arel, Gültekin Oransay, T. Yilmaz Öztuna, Halil Bedîi Yönetken etc. s-au ocupat de lucrările muzicianului nostru, părerile asupra paternităţii tratatului muzical, dar mai ales asupra „noii metode" de notare cu „*ebced*" (litere arabe) a creaţiei turceşti, fiind împărţite.

Rauf Yekta atestă existenţa tratatului *Edvâr Musiki* şi recunoaşte păstrarea doar a *citorva piese* din culegerea de melodii, susţinînd în biografia lui Dimitrie Cantemir că „majoritatea operelor acestuia sînt pierdute".[25]. Cît priveşte sistemul de notaţie muzicală inventat de Dimitrie Cantemir, muzicologul turc îi refuză paternitatea autorului român, arătînd că este vorba de o simplă preluare şi perfecţionare a vechii notaţii turceşti [27].

Continuatorul lui Rauf Yekta la conducerea revistei *Sehbal* (unde s-au publicat o serie din piesele lui Dimitrie Cantemir), muzicologul Sadeddin Arel, posesorul manuscrisului autograf al *Tratatului* şi al *Culegerii* scria în nr. 66 din 1 decembrie 1920 al susnumitei reviste: „Lui îi datorăm o culegere în notaţia alfabetică de acum 200 de ani şi un tratat conţinînd întreaga teorie muzicală turcă a vremii" [28]. Sadeddin Arel precizează că „datorită transcripţiei sale", astăzi se cunosc „în total 360 de bucăţi".

Muzicologul Gültekin Oransay menţionează numai două lucrări ale lui Dimitrie Cantemir: Kitâbu *ilmi'l-mûsikî alâ vechi'l hurûfât* şi culegerea de 360 de piese: *Kantemiroğlu Mecmu'asi* [29].

Cele mai precise şi preţioase date despre lucrările muzicianului român ni le-a oferit recent (1963) T. Yilmaz Öztuna în volumul 10 din *Istoria Turciei*. Acesta a cercetat „exemplarul de nepreţuit care este autograful principelui" şi în care „Kantemiroğlu şi-a pus pe note piesele sale instrumentale (de tipul *peşrev* şi *saz semâi*)". [30] Datorită muzicianului nostru şi unui mare teoretician turc Ali Ufkî Bey — afirmă Yilmaz Öztuna — imaginea muzicală a secolului XVII „se schimbă total", aceştia notînd cu sistemul liniar (portativ) şi cu litere arabe un bogat fond de piese clasice turceşti.

Aşa cum arăta Halil Bedii Yönetken la *Colocviul internaţional al civilizaţiilor balcanice* de la Sinaia (1962), numele lui Dimitrie Cantemir este preţuit în Turcia contemporană ca un clasic al teoriei şi creaţiei turceşti, recunoscîndu-i-se atît *Tratatul de teorie muzicală*, cît mai ales lucrările ce figurează permanent în programele posturilor de radiodifuziune [31].

În sfîrşit, să facem o scurtă incursiune şi în literatura istorică, filosofică şi muzicologică românească din sec. XIX şi XX.

Printre „alcătuitorii cîntecilor" la români, dar şi printre teoreticienii muzicali care cunoşteau diferite „soiuri de ritmi musicali", informatul Anton Pann îl enumeră şi pe Dimitrie Cantemir, în vestita sa lucrare didactică *Bazul teoretic* [32]. Deci aflase şi de *Colecţie* şi de *Tratatul muzical* al autorului *Istoriei imperiului otoman*, fapt întărit şi de prezenţa unui cîntec al lui Dimitrie Cantemir în culegerile sale de melodii din prima jumătate a secolului trecut [35].

Fără precizarea existenţei *Tratatului* şi a titlului *Culegerii de cîntece*, dar cu menţiunea preţioasă că Dimitrie Cantemir „au scos întîiaşi dată la turci noatele în cîntările lor şi alte multe feliuri de cîntări au adaus în muzica lor care se cîntă la dînşii şi pînă în ziua de astăzi cu multă dulceaţă" [34]., se face în 1868 de către T. Boldur Lăţescu, una din primele atenţionări asupra operei muzicale a domnitorului moldovean.

https://biblioteca-digitala.ro

Manuscrisul autograf al Tratatului de muzică al lui D. Cantemir. La subsol se află menţiunea ştampilei : *„Donaţia H. S. Arel"*.

Doi istorici, Grigore Tocilescu în ediţia critică a *Operelor* principelui *Demetriu Cantemir (Vita Constantini Cantemyrii)* [35] şi I. S. Floru în *Enciclopedia română* (Astra) de Corneliu Diaconovich [36]. ne atrag atenţia asupra activităţii teoretice a lui Dimitrie Cantemir, fără nici o precizare a titlurilor lucrărilor.

În 1892 şi-a început Teodor T. Burada investigaţiile în Turcia şi Asia Mică pe urmele lui Dimitrie Cantemir, rezultatele cercetărilor făcîndu-le cunoscute public începînd din 1899—1903 *(Călătorii în Orient)*. „Colecţiunea compoziţiilor muzicale ale lui Dimitrie Cantemir se află în *Cartea cîntecelor după gustul muzicii turceşti.*" (1909). „Printre operele muzicale ale lui Cantemir se mai află şi *Introducerea în muzica turcească, scrisă în limba moldovenească*". Iar despre *Tratat* afirmă că „este scris în limba turcească şi întitulat *Tarifu imil* (sic !) *musiki alla veţki mahsus,* neavînd nici prefaţă, nici dedicaţie" [38]. Aşa dar, T. T. Burada se pare că este primul muzicolog român care ne-a transmis titlurile celor *trei* lucrări ale lui Dimitrie Cantemir.

Contribuţia esenţială a cercetării muzicologului ieşean a fost preluată în toată istoriografia şi muzicologia românească după 1910. Din păcate titlul original al tratatului era greşit, căci Rauf Yekta Bey i-a arătat lui T. T. Burada o *copie* şi nu manuscrisul autograf al „prinţului valah". Totuşi, meritul incontestabil al cercetătorului moldovean constă în conturarea personalităţii muzicale a lui Dimitrie Cantemir, latură care nu va mai scăpa nici unui biograf român din reflectorul investigaţiilor viitoare. Să spicuim cîteva principale teze ale muzicologilor şi istoricilor noştri din secolul XX despre lucrările lui Dimitrie Cantemir.

„A inventat un sistem de notaţiune muzicală care consistă în a întrebuinţa alfabetul otoman pentru cîntecele turceşti, care pînă atunci nu avusese notaţiune. Datorită acestor inovaţii s-au păstrat un mare număr de melodii turceşti, întîlnite şi azi în tradiţia lor sub numele de *Cantemir-ogen*" (sic !) — ne spune A. L. Ivela în *Dicţionar muzical ilustrat* [37]. Deci, nici un fel de menţiune despre lucrarea teoretică în moldoveneşte, dar cunoştea tratatul şi culegerea de cîntece (greşit denumită, chiar dacă ar fi menţionat corect *Kantemiroğlu* — fiul lui Cantemir).

Un informat articol a scris Mihail Gr. Poslușnicu în *Istoria musicei la români* (după ce publicase anterior în *Adevărul literar şi artistic* cîteva date preluate după T. T. Burada) din care rezultă că aflase de *Tarifu imil-musiki alla veţki mahsus* (titlul copiat greşit după compatriotul său ieşean) şi de *Introducere în muzica turcească scrisă în limba moldovenească,* însă nu aminteşte de **Culegerea de cîntece turceşti,** ci numai de „cele 17 melodii orientale ale lui Dimitrie Cantemir" [38].

George Breazul — în mod surprinzător eronat — scria în documentata sa lucrare *La bicentenarul naşterii lui Mozart* următoarele : „În cercurile muzicale ale Constantinopolului, Cantemir se impusese prin *Cartea în limba turcească asupra artei muzicii* (sic !) dedicată Sultanului Ahmed II" (sic !).[39]. Nimic despre celelalte două lucrări teoretice.

Un amplu, dar plin de erori profesionale muzicale (confundă tanburul, instrument cu coarde, cu „tamburinul", instrument de percuţie !), a înserat istoricul P. P. Panaitescu în documentata monografie *Dimitrie Cantemir. Viaţa şi Opera* [40]. Tratatul poartă denumirea *„Tarifu ilmi musiki ala vegni maksus (Tratat de muzică turcească)"* în catalogul de la sfîrşitul volumului, iar în textul capitolului VII *(Logica şi alte scrieri din prima perioadă)* i se spune *„Tarifu ilmi musiki ala véghi maksus"*. Tot la opera muzicală, istoricul P. P. Panaitescu aminteşte de *Cîntecele lui Cantemir,* lucrare care nu figurează — la fel ca şi *Introducerea* în limba moldovenească — în catalogul final al *Scrierilor lui Dimitrie Cantemir în ordinea cronologică a redactării.*

„La cererea elevilor săi, el a scris o carte în limba turcă despre arta muzicii, intitulată *Tarifu ilmi musiki ala vequi maksus*" — scriau Sc. Callimachi, Vl. Block şi Elena Georgescu-Ionescu în lucrarea iconografică *Dimitrie Cantemir. Viaţa şi opera în imagini* [41]. Se reproduc „cele 33 de semne muzicale inventate de Dimitrie Cantemir", un *Peşrev* în notaţia cu litere arabe şi în transcriere liniară după

https://biblioteca-digitala.ro

Revue musicale, precum și diferite pagini de titluri, tanburul introdus de G. Toderini ș.a.

Identificarea manuscrisului autograf din colecția lui Sadeddin Arel cu reproducerea în facsimil a primei pagini din tratatul muzical intitulat *Kitâb-i ilm el musiki alâ vedjhi el hurufât*, precum și întreaga argumentație științifică asupra noului document l-am publicat în articolul *Documente și lucrări muzicale din pragul veacului al XVIII-lea* apărut în revista *Muzica* (1964).[42]. În același articol am semnalat și anexa muzicală autografă a lui Dimitrie Cantemir („un portativ cu explicarea sunetelor, denumirea și locul lor pe sistemul liniar") aflată în *Vita Constantini Cantemyrii*.

Rezultatele cercetărilor noastre le-am comunicat personal unor ziariști și folcloriști români cărora le-am transmis și fotocopii inedite. Astfel au apărut articole în *Informația Bucureștiului* (cu facsimil muzical după *Neva saz semâisi*)[43], în *Narodnaia Ruminia* (cu reproducerea primei pagini din tratatul muzical)[44], în *Studia et Acta orientalia*, cel mai amplu și documentat studiu redactat după ultimele izvoare turcești[45], în *Magazin istoric* (cu același facsimil din revista *Muzica*, 1964)[46], și în enciclopedia germană *Die Musik in Geschichte und Gegenwart* (cu un facsimil inedit asupra *ney*-ului din *Tratatul* lui Dimitrie Cantemir)[47].

În urma investigațiilor în arhivele din Istanbul și București (microfilmele de la Arhivele Statului), cercetătoarea Eugenia Popescu-Județ ajunge la concluzia că „tratatul, care conținea teoria muzicii și notația, era completat printr-o colecție de 365 de compoziții scrise în notația alfabetică"[40]. Titlul stabilit de coregrafa noastră este *Kitab-ul ilm-i musiki alâ vedjuhl hurufet (Studia et Acta orientalia*, p. 203) și în traducere românească *Cartea științei muzicei după felul literelor* (*Magazin istoric*, p. 81). Manuscrisul are două părți: „Prima, partea teoretică, este tratatul propriu-zis (142 de file), iar a doua parte cuprinde 341 (sic !) de melodii scrise cu notele lui Cantemir" (*Magazin istoric*, p. 81.). Cît despre existența lucrării *Introducere în muzica turcească în limba moldovenească* cercetătoarea înclină să o elimine din catalogul operei lui Dimitrie Cantemir.

În volumul *Lucrări de muzicologie* (1969), muzicologul Romeo Ghircoiașiu redîndu-i „principalele sale scrieri muzicale", enumără: „1. Cartea științei despre muzică (în original: *„Kitâb-i ilm-i mûsiki ala vechi hurûfât"*)... 2. O altă lucrare muzicală a lui Dimitrie Cantemir cuprinde compozițiile sale instrumentale în număr de 360 și e întîlnită: *Colecție, în original: Mecimua*, după Burada, *Cartea cîntecelor*... 3. O carte pierdută a lui Dimitrie Cantemir — scrisă în limba română — este *Introducere în muzica turcească*".[49]. Reluînd mai tîrziu cercetarea asupra muzicianului nostru într-o comunicare științifică susținută la congresul *Musica Antiqua Europae Orientalis* de la Bydgoszcz *(Démètre Cantemir — ethnographe et musicien)*[50]., autorul folosește pentru titlul tratatului denumirile *Edvar i ilm-i musiki* (p. 528), *Kitab-i ilm-i muziki* (p. 531), iar pentru „un recueil de 366 pièces (env.) „*Mecmua*" (p. 530).

În articolul *Cantemir Dimitrie* din enciclopedia *M.G.G.* (1972) etnomuzicologul Tiberiu Alexandru menționează *trei* titluri ale aceluiași tratat muzical: *Kitâb-i 'ilm-i mûsiqi 'alâ waǧh-i hurûfât* (M G. G. coloana 1213), *Ta'rifu 'ilm-i musiqi 'alâ waǧh-i mahşûş* (M.G.G., coloana 1294) și *Adwâr-i 'ilm-i mûsiqi* (M.G.G., coloana 1294) ultima formulare folosind-o și la legenda ilustrației[51]. Cu privire la cîntece, Tiberiu Alexandru amintește *"341 melodien in dieser Notation"* (a lui Cantemir în *Kitab-i*) și apoi *„356 Melodien"* (în *Ta'rifu*). Despre *Introducere în muzica turcească* se afirmă că pînă astăzi nu s-a găsit manuscrisul.

În sfîrșit, Octavan Lazăr Cosma în recentul său volum *Hronicul muzicii românești scrie:* „Iată lucrările sale teoretice. Prima, *Edvar-i musiki*, cunoscută și sub denumirea de *Tarifu ilm-i musiki alâ vedjhvi mahsus* (în românește, *Explicarea științei muzicii într-un chip mai amănunțit*). Lucrarea datează din anii 1703—1704 și a fost dedicată Sultanului Ahmed II... A doua, *Kitab-i ilm el musiki alâ vedjhi el hurufat* (Cartea despre știința muzicii cu sistemul literelor). Este cunoscută și cu titlul prescurtat: *Kitab-ul musiki ebjed* (Carte de notație muzicală). A fost scrisă între 1705 și 1709. În afară de sistemul teoretic, lucrarea cuprinde și un număr de 365 melodii notate de Cantemir. A treia, probabil în anul 1711, *Introducere în muzica turcească* [scrisă] *în limba moldovenească*"[62]. Așa dar, O. L. Cosma socotește că Dimitrie Cantemir a scris *trei* tratate teoretice, la care se adaugă — în partea doua a lucrării *Kantemiroğlu Edvâr-i* (1703—1704) — cele „341 de melodii notate după sistemul său".

Fără îndoială că în fața atîtor confuzii se impun concluziile rezultate din ultimele cercetări. Socotim că diferențele de titluri provin fie din lectura defectuoasă a numeroaselor *copii* realizate după manuscrisul autograf al tratatului în limba turcă, fie din adoptarea denumirii *arabe* a manualului în locul celei turcești (Tiberiu Alexandru), fie din confundarea exemplarelor-copii cu originalul, fie chiar din lipsa de unitate a transliterării limbii turcești în limba română.

De asemenea ar fi greu de acceptat părerea — din motive logice în primul rînd — că *Tratatul* și *Colecția de cîntece* alcătuiesc o *singură* lucrare, în *două* părți (Eugenia Popescu-Județ). Iată argumentele: 1. Melodiile nu se puteau nota cu sistemul literelor, pînă cînd partea teoretică nu a fost *integral* realizată și experimentată. 2. Culegerea și notarea a peste 360 de piese lungi, dificile ritmic și melodic, nu se putea realiza decît în decursul a c î t o r v a ani, mai ales că melodiile trebuiau mai întîi perfect învățate de autor sau de nenumărate ori executate oral de instrumentiștii informatori. 3. Din manuscrisele-copii care se mai află și azi în circulație în Turcia, cifra melodiilor notate *diferă* de la un exemplar la altul, ori nu era de conceput omiterea unor părți dintr-un „intreg". 4. Halil Bedîi-Yönetken ne-a comunicat personal în 1962 cu prilejul vizitei în România că există *exemplare* separate numai cu teoria lui Dimitrie Cantemir și altele numai cu melodiile sale. 5. În istoriografia, literatura și memorialistica universală din sec. XVIII se vorbește de asemenea *separat* de cele două lucrări (să amintim numai de denumirea lui Charles Fonton, *Livre de chansons d'après le goût*

https://biblioteca-digitala.ro

de la musique turque, din manuscrisul nr. 4023 de la *Bibliothèque Nationale* din Paris, 1751).

Față de argumentele de mai sus și în urma tuturor investigațiilor întreprinse pînă în prezent putem conchide asupra următoarelor *trei* titluri ca aparținînd lui Dimitrie Cantemir :

1. *Kiltâbn ilmi'l-musikî alâ vecsi'lhurûfâtu*[53]. (Cartea științei muzicale cu ajutorul literelor).

2. *Mecmu'a Kantemiroğlu* (Culegerea de melodii a fiului lui Cantemir) sau *Kantemiroğlu Mecmu'asî.*

3. *Introducere în muzica turcească, în moldovenește* (sau după o formulare în limba latină pare-se chiar a lui Dimitrie Cantemir în *Vita Principis Demetrii Cantemyrii de Bayer: Introductionem in Musicam Turcicam, idiomate Moldavi).*

În sfîrșit, un argument prețios ne oferă și *Cronica anonimă a Moldovei* atunci cînd afirmă că D. Cantemir „au arătat turcilor meșteșugu muzicăi" pe vremea cînd era „beizade" la Țarigrad, deci înainte de 1700.

Teza realizării lucrării *Kitâbu ilmi'l- musikî...* în secolul XVII este aproape unanim acreditată în muzicologia și istoriografia turcă contemporană.[54]

Cea de a doua lucrare *Mecmu'a-i Kantemiroğlu* (Culegerea de melodii a fiului lui Cantemir) trebue datată tot la sfîrșitul secolului XVII, ea nefiind decît volumul de „exemple muzicale" al *Tratatului* care trebuia aplicat practic. Culegerea rămîne însă *posterioară* lucrării teoretice. „Cauza pentru care în secolul al XVII-lea întîlnim dintr-o dată așa bogate exemple
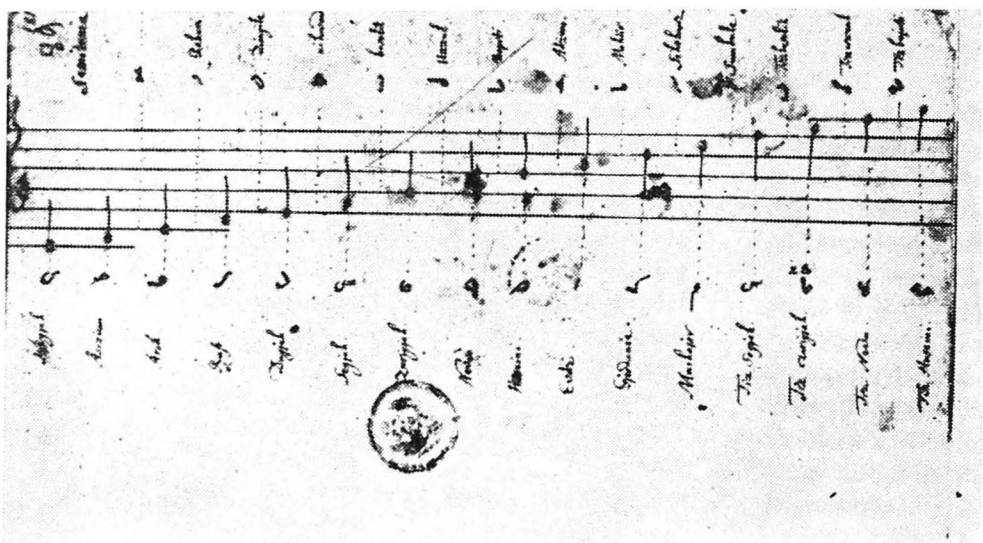
Manuscris muzical autograf al lui D. Cantemir. Filă răzleață din *Introducere în muzica turcească,* descoperită la finele manuscrisului *Vita Constantin Cantemyrii.*

Asupra *datării* lucrărilor socotim că tratatul *Kitâbu-ilmi'l- musikî...* a fost realizat între 1695—1698, deci în secolul XVII.Data am stabilit-o după însăși indicația lui Dimitrie Cantemir care declară că a scris lucrarea după îndemnul celor doi discipoli ai săi, ambii îndeplinind funcția de trezorieri ai sultanului din Constantinopol **înainte** de 1700. Confuzia datării între 1703—1705 s-a datorat dedicației „prințului valah" către Ahmed al III-lea. Totuși să reținem faptul că o lucrare de asemenea importanță pentru cultura muzicală otomană nu putea fi oferită sultanului decît după o totală finisare și verificare practică de-a lungul cîtorva ani. Apoi, dedicația către Ahmed al III-lea nu era întîmplătoare : sultanul nou înscăunat în 1703 a sprijinit artele și iubea muzica în chip deosebit. Se mai adăuga și interesul politic al lui Dimitrie Cantemir de ocuparea tronului Moldovei, element hotărîtor după 1700, dar total indiferent în anii de ostatec și kapuchehaia din tinerețe.

Un argument că tratatul lui Dimitrie Cantemir era încheiat anterior anului 1700 l-ar putea constitui și faptul că unele copii-manuscrise păstrate pînă azi *nu dispun de nici o dedicație* către sultanul Ahmed III. Deci manualul începuse să-și croiască drum printre iubitorii muzicii **înainte** de 1703.

Informatul muzicolog german Ernst Ludwig Gerber preciza în lexiconul său că „în 1691 a introdus pentru prima oară notele muzicale la turcii din Constantinopol", deci Cantemir începuse deja din ultimul deceniu al secolului XVII să-și închege sistemul teoretic al *Tratatului.*

muzicale — precizia muzicologul și istoricul T. Ylmaz Öztuna — este aceasta ; *spre sfîrșitul secolului* (sublinierea noastră) Ali Ufkî Bey și Kantemiroğlu au creat sute și sute de lucrări în notație liniară și operele lor au ajuns pînă la noi. În secolele anterioare ne lipsesc astfel de colecții scrise".

Totuși nu ar fi exclus ca forma definitivă a manuscrisului *Mecmu'a Kantemiroğlu* să fi depășit anul 1700. Să nu uităm de pildă, că „Sieur Chabert" care îl însoțea pe ambasadorul Franței la Constantinopol, Ch. Ferriol, a obținut *Aria dervișilor* de la Cantemir între 1705—1707.

Cea de a treia lucrare, *Introducere în muzica turcească,* stă sub semnul incertitudinilor nu numai ca datare, ci și ca realizare. Dacă lucrarea aparține perioadei petrecute de Dimitrie Cantemir în Rusia și după cum am văzut din însăși declarația autorului în *Sistema sau întocmirea religiei muhummedane* nu era scrisă pînă în 1722, putem să o considerăm sigur în 1723 (anul morții). Limba moldovenească în care se spune de către biografii săi că a fost realizată *Introducerea în muzica turcească* ar fi încă un argument în plus pentru aceeași dată (1723) întrucît singura lucrare în limba română concepută în Rusia *(Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor)* aparține aceleași perioade. De ce și-a scris totuși *Introducerea* în limba patriei și nu în limba turcă ? Pe cine interesa în țară să afle date despre „sistema și opiniunea lumii orientale" ? Nu cumva lucrarea a *început-o mai înainte* de stabilirea sa în Rusia și doar finisarea într-un „op separat" ar fi urmat să o realizeze în ultimul an al

https://biblioteca-digitala.ro

existenței dacă „Dumnezeu îi va da viață și sănătate" ?

Sînt întrebări dificile care își așteaptă răspunsul. Totuși despre *Introducere . în muzica turcească* se vorbea intens atît la Constantinopol (G. Toderini) deci un argument că intenția depășise faza de proiect, cît și în restul Europei la *mai puțin de o jumătate de veac* după moartea muzicianului român. Este o probă posibilă că lucrarea intrase într-o etapă de schiță, de primă elaborare. Inexistența manuscrisului nu trebuie să ducă la negarea titlului.

Că Dimitrie Cantemir era preocupat de o asemenea lucrare putem deduce după acel „instrument matematic" capabil să demonstreze echivalențele sunetelor din modurile orientale cu cele europene. Chiar și acea misterioasă foaie-anexă la *Vita Constantini Cantemyrii* (fără nici o legătură cu conținutul lucrării) o putem privi ca un document al preocupărilor autorului de a ne „introduce" pe calea portativului în muzica orientală. Deci a atribui manuscrisului *Introducere în muzica turcească*, anul 1723, ni se pare cea mai justă datare.

Încercarea de sinteză între cultura muzicală orientală și cea europeană constituia se pare preocuparea centrală din ultimii ani ai vieții lui Dimitrie Cantemir. De aceea pentru a înțelege procesul de acumulare a culturilor bizantine, orientale și occidentale, așa cum le-au dictat etapele existenței sale în Moldova, Turcia și Rusia va trebui să-l urmărim pe autorul *Istoriei ieroglife* prin toate „secretele" lumii zbuciumatei sale epoci. Este ceea ce ne propunem să efectuăm într-un studiu viitor.

TRIMITERI BIBLIOGRAFICE

1. *Muzicianul Dimitrie Cantemir în literatura europeană din secolele XVIII-XIX.* În : *Studii de muzicologie*, București, Vol. 9, 1973.
2. În istoriografia noastră numele învățatului grec apare cînd sub forma *„Cacavelas"*, cînd ortografiat *„Cacavela"* sau *„Cacavella"* (N. Iorga încercînd chiar o apropiere de originea italiană). Am optat pentru forma cu „s" final, deoarece socotim că numele grecești s-au impus la noi în această formă începînd din sec. XVIII și apoi am respectat scrierea autorilor greci (Hector Sarafidis).
3. Camariano-Cioran, Ariadna. *Jérémie Cacavela et ses relations avec les Principautés Roumaines.* În : *Revue des études sud-est européennes*, București, tome 3, nr. 1—2, 1965, p. 165—190.
4. Camariano-Cioran, Ariadna, op. cit., p. 190.
5. *Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti.* Publicata sotto l'alto patronato di S.M. il Re d'Italia. Instituto Giovanni Treccani, MCMXXX — IX, p. 777—778.
6. Din cîteva citate se deslușește faptul că Dimitrie Cantemir cunoștea în amănunt atît *repertoriul muzical* al bisericii noastre, cît și *textele* religioase ale slujbei. „După ce Domnul se întorcea de la altar în mijlocul bisericii, mitropolitul îi punea coroana de aur strălucitoare de pietre nestemate, iar pe cînd psalții cîntă *Vrednic este...*" (Cap. 3, *Despre datinile vechi și nouă la punerea Domnilor Moldovei*, p. 51—53). „Într-aceea preotul zice rugăciunile cununiei și schimbă inelele mirilor de cîte trei ori, apoi, după ce le-au pus cununiile, îi poartă și- întoarce pe la icoane ca într-un dans, iar corul cîntă troparul uzitat *Isaiia dănțuiește.* (Cap. 18, p. 146). „De aici mergînd mitropolitul înainte, Domnul intră în biserică, iar corul cîntă *Cuvine-se cu adevărat să te fericim"* (Cap. 8, *Despre ceremoniile la curțile domnești*, p. 98). „În biserică nimeni altul decît Domnul poate sta cu capul acoperit ; dar și el își descopere capul cînd se cîntă : *Sfînt. Sfînt e Dumnezeul nostru"* (Cap. 8, p. 99—100).

   Exemple de texte liturgice : „După aceasta Domnul sculîndu-se, se urcă iarăși pe tron, iar psalții cîntau :" Dă Doamne, Dumnezeule, viață îndelungată prea evlaviosului, prea strălucitului și prea înălțatului nostru Principe a toată Moldovlachia, Domnului Domn N.N. apără-l Doamne, mulți ani" (Cap. 3, p. 57). De asemeneea — în același capitol — Dimitrie Cantemir citează formula recitativului protodiaconului din *Ectenii* (p. 56—57). Toate citatele au fost extrase din *Descriptio Moldaviae*, traducere de Papiu Ilarian, București, Tip. Acad. Române, 1872.
7. „Noi nu credem că Dimitrie (Cantemir) a frecventat *Marea Școală* din Fanar după cum s-a afirmat pînă acum. Presupunem că a luat lecții cu profesorii și istoricii reputați ai epocii pe care i-a întîlnit la Constantinopol. Pe de altă parte, Meletie de Arta, mai tîrziu mitropolit al Atenei, nu a fost profesor la *Marea Școală*"... op. cit., p. 172.
8. *Encyklopedyja Powszechna S. Orgelbranda.* Tom szósty, Warszawa, Naklad, Druk i Wlasnósc S. Orgelbranda synów, 1874, p. 142.
9. „În unghiul din dreapta spre altar este corul cîntăreților moldoveni, iar în cel din stînga corul cîntăreților greci cari pe rînd cîntă în amîndouă limbile cîntările bisericești" *(Descriptio Moldaviae*, Cap. 8, p. 99). Precizarea lui Dimitrie Cantemir lasă să se înțeleagă că muzicianul stăpînea ambele limbi ale cîntării de strană bisericești (limba slavonă fiind încă în uzul „corului cîntăreților moldoveni").
10. Cantemir Dimitrie. *Kniga sistima ili sostoianie muhammedanskoi religii.* St. Petersburg, 1722, Cartea 6, Cap. 36. Textul în limba română ne-a fost comunicat de cercetătorul Virgil Cândea, îngrijitorul ediției de *Opere complete* ce va vedea lumina tiparului în Ed. Academiei R.S.R. A se vedea și articolul *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane (Text inedit în limba română)* de Virgil Cândea. În : *Luceafărul*, București, 16, nr. 21 (587), 26 mai 1973, p. 3.
11. Cantemir, Dimitrie. *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, op. cit. Capitolul *Muzica.*
12. Cantemir, Dimitrie. *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, op. cit., Capitolul *Muzica.*
13. Cosma, Octavian Lazăr. *Antioh Cantemir și muzica epocii sale.* În : *Muzica*, București, 15, nr. 1, ianuarie 1965, p. 39—42 ; Dvoicenko-Markov, De-

https://biblioteca-digitala.ro

metrics. *Demetrius Kantemir and Rusia.* În : *Balkan Studies*, Thesalonik, 12, nr. 2, 1971, p. 383—398.
14. Fonton, Charles. *Essay sur la musique orientale comparée à la musique Européenne, où l'on tache de donner une idée générale de la musique des Peuples de l'Orient et leur goût particulier ; de leur régles dans le chant et la combinaison des tons avec une notion abregée de leurs principaux instruments.* A. Constantinopole 1751. Manuscrisul nr. 4023 din Bibliotheque Nationale din Paris. Apud : Teodor T. Burada. *Scrierile muzicale ale lui Dimitrie Cantemir, domnitorul Moldovei.* În : *Analele Academiei Române*, Memoriile secțiunii literare, București, S. 2, T. 32, 1909—1910, București, Ed. Libr. Socec, 1911, p. 100.
15. Guys, Charles Edouard. *Voyage littéraire de la Grèce, ou lettre sur les Grecs, anciens et modernes, avec un parallele de leurs Moeurs*, Vol. 2, Paris, 1776, p. 22—23.
16. Guys, Charles Edouard. *Voyage littéraire...*, op. cit., p. 23.
17. Sulzer, Franz Joseph. *Geschichte des transalpinischen Daciens das ist : der Wallachey, Moldau und Bessarabiens.* Erster Band, Wien, bey Rudolph Gräffer, 1781 ; Forkel, Johann Nikolaus, *Allgemeine Geschichte der Musik.* Erster Band mit funf kupfertafeln. Leipzig, im Schwickertschen Verlag, 1788.
18. Toderini, Gianbatista. *Letteratura turchesca.* În *Venézia*, Presso Giacomo Storti, MDCCLXXXVII (1787).
19. *Documente privitoare la Istoria Românilor*, culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, Vol. 13, București, 1909,p. 183—184. Apud : T.T. Burada, op. cit., p. 83.
20. Gerber, Ernst Ludwig. *Historisch-Biographisches Lexicon der Tonkűnstler welches Nachrichten von dem Leben und Werken musikalischer Schriftsteller berümter Componisten, Sänger, Meister auf Instrumenten, Dilettanten, Orgel-und Instrumentenmacherenthält.* Erster Teil, A — M, Leipzig, Verlagts Johann Gottlob Immanuel Breitkopft, 1790, p. 344.
21. Villoteau, Guillaume André. *De l'état actuel de l'art musicale en Egypte.* Paris, 1812, p. 21. Apud T.T. Burada, op. cit., p. 82.
22. Fétis, F.J. *Biographie universelle des musiciens et Bibliographie générale de la musique.* Deuxième edition entièrement refondu et augmenté de plus de moitié. Tome deuxième, Paris, 1875, p. 175—176.
23. *Encyklopedyja powszechna.* Tom trzynasty. Warszawa, Naklad, druk i wlasnósc S. Orgelbranda, Ksiegarza i Typografa, 1863, p. 965—966.
24. *Ottův Slovnik Naučný.* Illustrovaná Encyklopedie obecnych vedomosti. Páty Dil. Vydavatel a nakladatel J. Otto v Praze, 1892, p. 113.
25. *Enciklopediceski Slovar.* Tomî XIV, S. Petersburgî, Tipo-Litografia N.A. Efrona, 1895, p. 317.
26. Yekta, Raouf. *Musique orientale. Le compositeur du Péchrev dans le mode Nihavend.* În : *Revue musicale*, Paris, nr. 5, 1907 ; Yekta Bey, Raouf. *La musique turque.* În : *Encyclopédie de la musique et Dictionnaire du Conservatoire.* Fondateur : Albert Lavignac. Directeur : Lionel de la Laurencie. Première Partie, *Histoire de la musique*, Vol. 5, Paris, Delagrave, 1922, p. 2987.
27. Yekta Bey, Raouf, op. cit., p. 2980.
28. Yőnetken, Halil Bedîi. *Dimitrie Cantemir în istoria muzicii turce.* În : *Muzica*, București, 12, nr. 10, 1962, p. 38.
29. Oransai, Gültekin. *Die traditionele turkische Kunstmusik.* Ankara, Kűg-Veröffentlichung, 1964, 50 p.
30. Öztuna, T Yilmaz. *Başlangiciandan zamanimiza Kadar Tűrkye Tarihi.* [Istoria Turciei de la începuturi pînă în vremea noastră]. Vol. 10, Istanbul, Hayat Kitapari, 1963, p. 226.
31. Yőnetken, Halil Bedîi. *Dimitrie Cantemir în istoria muzicii turce.* În : *Muzica*, București, 12, nr. 10, octombrie 1962, p. 40.
32. Pann, Anton. *Bazul teoretic și practic al muzicii bisericești sau gramatica melodică.* București, Tip. Anton Pann, 1845, p. 28.
33. Ciobanu, Gheorghe. *Un cîntec al lui Dimitrie Cantemir în colecția lui Anton Pann.* În : *Revista de folclor*, București, 2, nr. 3, 1957, p. 81.
34. Cantemir, Dimitrie. *Scrisoarea Moldovei.* Reeditată la anul 1868, noiembrie în 28 zile de T. Boldur-Lățescu, redactorul ziarului *Moldova*, Iași, 1868, p. 18—19.
35. Cantemir, Demetriu. *Vita Constantini Cantemyrii.* În : *Operele principelui Demetriu Cantemir.* București, Tip. Acad. Rom., 1883, p. 85.
36. Diaconovich, C. *Enciclopedia română*, publicată din însărcinarea și sub auspiciile *Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român*, Tom. 1, A — Copenhaga, Sibiu, Ed. și Tiparul lui W. Krafft, 1898, p. 702.
37. Ivela, A.L. *Dicționar muzical ilustrat*, București, Ed. Leon Alcalay, [1927], p. 38.
38. Poslușnicu, Mihail Gr. *Istoria musicei la români.* București, Ed. Cartea Românească, [1928], p. 323.
39. Breazul, George. *La bicentenarul nașterii lui Mozart. 1756—1956.* București, Ed. Uniunii Compozitorilor din RPR., 1957, p. 145.
40. Panaitescu, P.P. *Dimitrie Cantemir. Viața și opera.* București, Ed. Acad. R.P.R., 1958, p. 65.
41. Callimachi Scarlat, Block Vladimir și Georgescu-Ionescu Elena. *Dimitrie Cantemir. Viața și opera în imagini.* București, Muzeul româno-rus, 1963, p. 46—51.
42. Cosma, Viorel. *Documente și lucrări muzicale din pragul veacului al XVIII-lea.* În : *Muzica*, București, 14, nr. 5—6, 1964, p. 67—68.
43. E.B. *Un valoros document inedit al lui Dimitrie Cantemir.* În : *Informația Bucureștiului*, București, 11, nr. 3245, 11 ianuarie 1964, p. 2.
44. *Neizdannoe nasledie. Dimitria Kantemira.* În : *Narodnaia Ruminia.*, București, nr. 5, mai 1964, p. 46.
45. Popescu-Județ, Eugenia. *Dimitrie Cantemir et la musique turque.* În : *Studia et Acta orientalia*, București, Ed. Științifică, Vol. 7, 1968, p. 199—213.
46. Popescu-Județ, Eugenia. *Cantemir-muzicianul.* În : *Magazin istoric*, București, nr. 11 (82), noiembrie, 1969, p. 80—81.
47. Alexandru, Tiberiu. *Cantemir, Dimitrie.* În : *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*, Herausgegeben von Friedrich Blume, Band 15, Kassel, 1973, col. 1293—1295.
48. Popescu-Județ, Eugenia. *Dimitrie Cantemir et la musique turque*, op. cit., p. 204.
49. Ghircoiașiu, Romeo. *Personalitatea lui Dimitrie Cantemir și unele aspecte ale gîndirii sale muzicale. În : Lucrări de muzicologie*, Cluj, Vol, 5, 1969, p. 42—43.
50. Ghircoiașiu, Romeo. *Démètre Cantemir-etnographe et musicien.* În : *Musica Antiqua*, Acta Akademii Nauk, Bydgoszcz, 1972, p. 529—549.
51. Alexandru, Tiberiu. *D. Cantemir*, op. cit., col. 1293—1294.
52. Cosma, Octavian Lazăr. *Hronicul muzicii românești. Epoca străveche, veche și medievală*, Vol. I, București, Ed. muzicală, 1973, p. 391—392.
53. Cantemir și-a scris tratatul de muzică nu într-un „dialect", ci în limba turcă otomană, adică limba clasei culte turcești din Istanbul.

Limba turcă, în vremea aceea, nu avea alfabet propriu, era scrisă cu litere arabe. Astăzi, după reformele lui Atatürk (1922), folosește literele latine, cu două trei semne speciale pentru sunetele specifice turcești. Astfel : *i* este *i*, (*ı* fără punct este sunetul și litera *î* românească), iar *î* este un *i* lung, ca un *ii* și se folosește numai în cuvintele turcești de origine arabă sau persană. În plus, este litera turcească *ğ*, un *g gutural*. Altfel, nimic deosebit : *ş, ü, ö*, etc. Așadar, corect titlurile lucrărilor lui Dimitrie Cantemir se scriu astfel :

https://biblioteca-digitala.ro

a) *Kitâbu ilm-i i'l-mûsiki alâ vechi'l — hurûfât.*
b) *Kantemiro lu Mecmu'as* sau *Mecmu'a Kantemiroŭlu.*

Această notă a fost redactată de cercetătorul științific principal de la Institutul de istorie *N. Iorga* al Academiei R.S.R., Dr. Aurel Decei, diplomat în arabă-turcă-persană la *École Nationale des Langues Orientales Vivantes* din Paris, membru fondator al Soc. Internaționale a Orientaliștilor din Instambul. În volumul IX din *Istoria Turciei*, *muzicologul* T. Yilmaz Öztuna afirmă la p. 39 : „Sultanul Murad al IV-lea, care folosea pseudonimul *„Murâdî"* în poeziile sale, și *„Sah Murad"* în compozițiile sale, a lăsat 7 piese instrumentale, care au ajuns pînă în zilele noastre datorită colecțiilor lui Kantemiroğlu și Ali Ufkî. 6 dintre acestea sînt *Hüseynî*, iar i este *Nevâ Peşrevi*. Se vede că Murad al IV-lea iubea foarte mult modul *(makam) Hüseynî*. Căci în muzica turcească nu există nici un alt compozitor care să fi compus 6 peșrevuri în același mod. Unul din aceste peșrevuri *(Tozkoparan)*, a fost pus pe note în secolul al XVII-lea, atît de Kantemiroğlu, cît și de Ali Ukî. Peșrevurile după sistemul *(usul) Fâhte* și *Darb-i Fetih* sînt la Ali Ufkî, iar celelalte la Kantemiroğlu. I). Peșrevul *Hüseynî* poartă numele *„Tozkoparan"*, *e în sistemul Düyek*, are 3 strofe. II) e tot în sistemul *Düyek*, III) în *Berefşân*, IV) în *Degişmeli*, V) în *Fâhte*, VI) în *Darb-i Fetih*, iar *Nevâ Peşrevi* este în sistemul *Düyek*. Murad al IV-lea l-a luat sub protecția sa, la o vîrstă foarte tînără, pe Evliyâ Çelebî, apreciindu-i frumusețea vocii, inteligența și promptitudinea răspunsurilor. Așa s-a întîmplat că, avînd vîrsta de 29 de ani la moartea stăpînului său, Çelebî, care nu s-a mai bucurat de aceeași bunăvoință din partea sultanului Ibrahim, s-a desprins de Sarai și și-a început vestitele sale călătorii, plecînd mai întîi la Brusa".

Ce elemente ne oferă citatul ? În primul rînd sultanul Murad al IV-lea a domnit între anii 1623—1640, deci muzica sa era vie pentru Dimitrie Cantemir spre a o nota cît mai aproape de moartea sultanului. În al doilea rînd Ali Ufkî, contemporanul mai vîrstnic al lui Dimitrie Cantemir a murit în sec. XVII, fapt care datează în *aceeași epocă* și notarea peșrevului *Tozkoparan* de către „prințul valah". În sfîrșit muzicianul Çelebî al lui Murad al IV-lea este amintit de Dimitrie Cantemir în *Istoria imperiului otoman*, printre virtuișii de la Constantinopol, alături de dascălii săi Kiemani Ahmed și Angeli. Așa dar culegerea de melodii, deci implicit sistemul de notație și tratatul, aparțin fără îndoială secolului XVII.

https://biblioteca-digitala.ro